

luchtvochtigheid. Al met al: een klam en uitputtend klimaat. 'Tropenjaren tellen dubbel', placht men te zeggen en daar werd ook rekening mee gehouden: bij de pensioenberekening telde elk dienstjaar als twee pensioenjaren en was in Nederland vijf-en-zestig de pensioengerechtigde leeftijd, in Indië was hij voor Europeanen tot 1930 vijf-en-veertig, nadien (in verband met de diepe crisis en de bezuinigingspolitiek) vijftig jaar.

Dan: de zo totaal andere natuur, woest hier, liefelijk daar, haast overal overweldigend groen en met een weelde aan exotische bomen, planten en gøuren en met tal van vogels en andere dieren, insecten ook, die men in Europa niet kende. In die andere natuur de inheemsen: andere mensen met hun donker uiterlijk, hun andere taal, hun andere leefgewoonten, hun andere cultuur – mensen die vooral op Java de indruk maakten gedwee te zijn, vriendelijk, hoffelijk, zachtmoedig.

Er waren van meet af aan enkelen onder de uit Nederland aangekomenen die zozeer aangesproken werden door de sfeer van levensaanvaarding en berustende kalmte die in de *dessa's* hing, dat zij, soms en misschien wel vaak hun inheemse levensgezellin volgend, zich geheel aan de inheemse samenleving assimileerden en daarin opgingen. Anderen waren er die, niet zo ver gaand, in hun levens- en denkwijze tussen de inheemsen en de Europeanen bleven hangen. Weinig Europeanen waren er die niet, zeker bij een enigszins langdurig verblijf, onder de bekoring kwamen van het steeds groene tropische eilandrijk, inderdaad: 'een gordel van smaragd' – ook wie *Max Havelaar* verwierp, kon die karakterisering beamen.

Wie kan de motieven nagaan van al die honderdduizenden Nederlanders die van de tijd van de Compagnie af in Indië terecht kwamen? Had Haafner gelijk die diegenen die er zich in de laatste decennia van de achttiende eeuw bevonden, karakteriseerde, zoals vermeld, als 'deugnieten, verkwisters, boeven allen die wegens hun misdaden of anderszins uit hun geboorteplaats zijn verbannen, bankroetiers en ander slecht volk'? Er waren uitzonderingen op die algemene regel en vast staat dat, al zullen er onder de uit Nederland gekomen groep ook in de twintigste eeuw wel personen zijn geweest die naar Indië waren gezonden omdat zij in Nederland waren mislukt, de groep als geheel een ander karakter was gaan vertonen dan in vroeger eeuwen: het waren 'gewone' Nederlanders, in meerderheid afkomstig uit middenstand en bourgeoisie. Velen van hen hadden het gevoel, in Indië ruimer te kunnen ademhalen dan in het 'verzuilde' Nederland en méér te presteren (zij verdienden ook méér); de consolidatie van het Nederlands gezag, de invoering van moderne productiemethoden, de uitbreiding van de taken welke het gouverne-